

Kieliverkosto (<https://www.kieliverkosto.fi/fi>)

Kirjallisuuslähtöinen sanataide innostaa lukemaan, keksimään ja kirjoittamaan

Lasten ja nuorten lukumotivaation ja lukemisen taitojen heikkeneminen ovat yksi vuosikymmenemme kriiseistä. Monipuolisten lukemisen ja kirjoittamisen taitojen merkitystä ei voida kiistää: lukeminen ja kirjoittaminen avaavat reittejä toisiin ihmisiin, heidän ajatuksiinsa ja tunteisiinsa. Kirjallisuuslähtöinen sanataide kuljettaa lapsia ja nuoria kirjojen maailmoihin ja innostaa kertomaan ja kirjoittamaan myös itse.

Julkaistu: 15. helmikuuta 2023 | Kirjoittaneet: Anna Anttonen ja Kati Inkala

”Sanataide on iloa sanoista; leikkimistä, yhdessä sadun ihmeen äärellä hengittelyä, kynän kuljettamista ja suun avaamista, kasvamista lukevaksi kirjoittavaksi ihmiseksi, sellaiseksi jolle sanat ovat omia.” (Ekström ym. 2018)

Kirjallisuuslähtöinen sanataide on kaikkea tätä, mutta tarvitsee myös oman määritelmänsä: kyseessä on sanataidekasvatuksen muoto, jossa pedagogiset sisällöt pohjautuvat kaunokirjallisuuteen. Kaiken perustana on ajatus siitä, että kaunokirjallisuus on sanataidekasvatuksen ikioma taiteenlaji. Kirjallisuuslähtöinen sanataide on luova, kokeileva ja elämyksellinen tapa sekä käsitellä kirjallisuutta että keksiä ja kirjoittaa itse. Menetelmän tavoitteena on lapsen tai nuoren oman ilmaisun kehittäminen sekä lukemaan innostaminen. Lukeminen ja kirjoittaminen tukevat toisiaan, kun ollaan itseilmaisun ja oman kirjoittajaäänänen etsimisen äärellä (Kainulainen 2021, 40–42).

Miksi kirjallisuuslähtöisyys?

Kirjallisuuslähtöisyyteen meitä sanataidekasvattajina on kutsunut erityisesti suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden edistämisen tehtävä, jonka Opetusministeriö antoi Oulun lastenkulttuurikeskukselle parikymmentä vuotta sitten. Toki myös suomen kielen ja kirjallisuuden opinnot Oulun yliopistossa veivät kirjallisuuslähtöistä tarkastelutapaa kohti. Kun aloitimme

sanataidekasvattajina, opetusmateriaalia oli vielä hyvin vähän. Sanataidekasvatuksen kehittämisen tehtävä valtakunnallisessa verkostossa tuntui velvoittavan myös sanataidemateriaalien tuottamiseen ja jakamiseen.

Oulun lastenkulttuurikeskuksen vuodesta 2007 lähtien järjestämä Lumotut sanat -festivaali on ollut yksi tapa nostaa esille sanataidekasvatusta ja lasten- ja nuortenkirjallisuutta. Vuonna 2010 toteutimme festivaalille ensimmäisen kirjallisuuslähtöisen näyttelymaailman: Saareen-näyttely kertoi suomalaisen kirjallisuuden vetisiä tarinoita. Näyttely oli elämyksellinen ja kokemuksellinen taidemaailma, joka perustui yli 20 kotimaisen kirjan tarinoihin.

Mietimme paljon, kuinka kirjat saavat projektissa mahdollisimman hyvin näkyvyyttä. Tavoitteenamme on työssämme nostaa esille laadukasta kirjallisuutta ja pidentää kirjojen elinikää. Päätimme tehdä jokaiseen näyttelyn kirjaan kirjallisuuslähtöisiä sanataidetehtäviä ja julkaista ne näyttelyn nettisivuilla, jotta kuka vain voi niihin halutessaan tutustua. Sanataideharjoitukset toimivat samalla myös kirjavinkkeinä, jotka löytyvät KISAMA – Kirjallisuuslähtöisen sanataiteen materiaalipankista (<https://www.kulttuurivalve.fi/fi/lastenkulttuurikeskus/kisama/>). Tämä työskentely on tukenut sekä kirjallisuuslähtöisen sanataidekasvatuksen että elämyksellisten näyttelykokonaisuuksien kehittämistä.

KAUK avaa kirjojen kannet

Yksi kirjallisuuslähtöisen sanataidekasvatuksen kenties rakastetuimmista ja tunnetuimmista työtavoista on *KAUK – kirja astuu ulos kansistaan*. KAUKin juuret ulottuvat vuoteen 2002, jolloin joukko suomalaisia kirjailijoita ja sanataiteilijoita käynnisti ihka ensimmäisen KAUK-projektin Niina Revon ja Seita Vuorelan (ent. Parkkola) aloitteesta. Sekä kirjailijoina että sanataideohjaajina työskennelleiden Revon ja Vuorelan nuortenromaanista *Ruttolinna* rakennettiin kirjallisuuslähtöinen elämystila, joka kiersi useilla paikkakunnilla. Jo tuolloin KAUK-projektien tarkoituksena oli uudella tavalla innostaa etenkin lapsia ja nuoria, mutta myös aikuisia, kohtaamaan kirja ja kirjoittamaan itse. (Parkkola ym. 2004.)

Kirjat ovat hiljaisia esineitä: ne kertovat mahtavat, suloiset, surulliset, fantastiset tai ihan muunlaiset tarinansa vain niille, jotka avaavat kannet ja alkavat lukea. Kuinka tehdä kirjojen maailmat näkyviksi ja houkutteleviksi myös niille, joita lukeminen ei vielä ole lumonnut? KAUKin vastaus tähän on yksinkertainen ja nerokas: jotain konkreettista kirjan maailmasta hyppää kansien välistä ja toimii houkuttelevana koukkuna lukemisen aloittamiselle.

KAUKia vaikka joka päivä

KAUKia voi toteuttaa sanataide- ja kirjallisuuskasvatustyössä sekä pienimuotoisesti että näyttävästi. Seuraava esimerkki kuvaa sitä, miten KAUKia voi käyttää jokapäiväisessä taidekasvatustyössä. Esimerkkikirjana on Heli Rantalan ja Netta Lehtolan kuvakirja *Murtautuja Mauri* (kuva 1).

Kirjan päähenkilö Mauri syntyy pahamaineiseen Murtautujien sukuun ja pian huomataan, että hän on aivan toisenlainen kuin muut perheenjäsenet: Mauri on kamalan kiltti, eikä hän osaa valehdella tai varastaa. Hän pyrkii pahamaineiseen Rosvo-opistoon, mutta epäonnistuu pääsykokeissa.

Kuva 1. Sanataideopettaja voi kirjoittaa kirjasta löytyvän kirjeen, nimen ja osoitteen oikeaan paperiin ja kirjekuoreen etukäteen valmiiksi.

Teoksen kohta, jossa Rosvo-opiston rehtori lähettää Maurille ilkeämielisen hylkäyskirjeen, tarjoaa mahdollisuuden KAUK-toteutukselle. Ennen kirjan lukemista löydetään lasten kanssa kuori, luetaan kirje ja pohditaan, mistä kummasta oikein on kyse. Näin KAUK-elementti houkuttelee kirjan maailmaan ja tukee luetunymmärtämistä.

Suuren taidemaailman lukemattomat tarinat

Olemme saaneet toteuttaa KAUKia useissa kirjallisuuslähtöisissä taidemaailmoissa, joita olemme käsikirjoittaneet ensin omalle *Lumotut sanat* -festivaalille ja sen jälkeen kiertämään eri puolille Suomea. Näyttelymaailmoista mittavin on *Unikudelmia* (kuva 2), joka kertoo 36 kotimaisen kirjan tarinoita. Mukana on kuvakirjoja, satuja, sarjakuvaa, kuvakertomuksia, novelleja, romaaneja ja tietokirjoja. KAUKin periaatteiden mukaisesti *Unikudelmien* jokaisella pienellä tai suurella esineellä tai yksityiskohdalla on oma tarinansa, joka löytyy näyttelykirjallisuudesta.

Kuva 2. Hyvien unien Haaveranta. Kohtaus Unikudelmista. Näyttelyyn voi tutustua osoitteessa www.unikudelmia.fi (<http://www.unikudelmia.fi>).

Kuva: Juuso Haarala

Aarrearkku tuo sanataiteen lasten arkeen

Unikudelmassa on kiertuevuosien aikana vierailnut yli 80 000 kävijää. Muutamia vuosia sitten aloimme pohtia, kuinka voisimme tarjota kirjallisuuslähtöiseen taidemaailmaan perustuvaa, pitkäjänteistä taidekasvatusta oman kaupunkimme kokonaisille ikäluokille. Syntyi idea sanataiteen aarrearkuista.

Aarrearkut ovat taideteoksia, joiden kaikki suuret tai pienet yksityiskohdat, paikat ja esineet ovat peräisin projektiin valittujen kotimaisten kirjojen kansien välistä – nyt vain miniatyyrikoossa! Kuhunkin kirjaan liittyy myös teemaa syventäviä sanataideharjoituksia.

Aarrearkut ovat oululaisille lapsille suunnattuja sanataide- ja kirjallisuuskasvatuskokonaisuuksia. *Metsä, sanataiteen aarrearkku* (kuva 4) on suunniteltu 4. luokille ja *Tarinoiden talo* (kuva 3) esiopetusikäisille. Haaveissa on myös oma kokonaisuus yläkouluikäisille.

Kuva 3. Tarinoiden talo kertoo yhdeksän kotimaisen kirjan tarinoita. Kokonaisuuteen voi tutustua osoitteessa <https://www.ouka.fi/oulu/kirjastoreitti/tarinoiden-talo> (<https://www.ouka.fi/oulu/kirjastoreitti/tarinoiden-talo>).

Kuva: Sanna Krook

Aarrearkku matkaa yhteen koululuokkaan tai esiopetusryhmään kokonaiseksi kuukaudeksi. Projektin pitkä kesto mahdollistaa sukelluksen kirjojen maailmoihin ja luo uudenlaisia lukemaan innostamisen keinoja. Aarrearkku on houkutteleva taideteos täynnä monenmoisia yksityiskohtia. Aluksi teokselta kuitenkin puuttuvat tarinat. Kirja kirjalta yksityiskohdat saavat selityksensä, syntyy oivalluksia ja halu saada selville lisää – eli lukea lisää! Lapset ovat kuin kirjasalapoliiseja, joista kasvaa projektin aikana todellisia mestarietsiviä ja aarrearkun asiantuntijoita.

Kuva 4. Leppäkertun koti neljäsluokkalaisten Sanataiteen aarrearkusta, jonka teema on metsä. Kokonaisuuteen voi tutustua osoitteessa <https://www.ouka.fi/oulu/kirjastoreitti/sanataiteen-aarrearkku> (<https://www.ouka.fi/oulu/kirjastoreitti/sanataiteen-aarrearkku>).

Kuva: Sanna Krook

Esimerkkejä sanataideharjoituksista

KAUKin ydintavoitteena on kutsua ja houkuttaa avaamaan kirjan kannet ja innostumaan lukemisesta. Vaan entäpä sitten, kun ollaan jo kansien välissä ja lukemisen vauhdissa? Esittelemme muita kirjallisuuslähtöisen sanataiteen työtapoja ja tehtävätyyppejä, jotka voivat olla osa KAUK-toteutusta.

Luovuus lentoon rakenteiden avulla

Sanataiteessa voidaan harjoitella kirjallisuuden ja kirjoittamisen tekniikoita mallin innostamana (Luokomaa & Mäkinen 2020). Tehtävätyyppejä voidaan karkeasti jakaa rakenteellisiin eli muodollisiin sekä sisällöllisiin tehtäviin. Rakenteellisissa kirjoitusharjoituksissa fokuksessa on tekstin ja kielen muoto. Sanataidetunnille voidaan tutkia rakenteeltaan kiinnostavaa runoa: lasten tai nuorten tehtävänä on imitoida muotoa ja kirjoittaa oma teksti olemassa olevaan rakenteeseen luovalla tavalla.

Samaa voi kokeilla myös proosatekstien parissa. Esimerkiksi klassisen sadun rakenne on oivallinen tapa kirjoittaa tiettyä kirjallisuuden genreä, jolla on tutkittuja lainalaisuuksia. Myös kirjan keskellä saattaa olla kiinnostava katkelma, jonka avulla voi kokeilla vaikkapa jännitteen,

dialogin, kohtaamisen tai käännekohdan kirjoittamista. Rakenteellisissa harjoituksissa on usein kyse myös jonkinlaisesta pelistä. Joidenkin kirjoittajien luovuus pääsee lentoon tekstin ja kielen pilkkomisesta ja analysoimisesta sekä kirjoittamisen säännöistä.

Esimerkeiksi rakenteellisista harjoituksista sopivat [Eppu Nuotion lastenromaniin Radio Villilä](https://www.kulttuurivalve.fi/fi/lastenkulttuurikeskus/kisama/173/Radio_Villil%C3%A4/) (https://www.kulttuurivalve.fi/fi/lastenkulttuurikeskus/kisama/173/Radio_Villil%C3%A4/) ja [Juuli Niemen runokirjaan Yömatkat](https://www.kulttuurivalve.fi/fi/lastenkulttuurikeskus/kisama/72/Y%C3%B6matkat/) (<https://www.kulttuurivalve.fi/fi/lastenkulttuurikeskus/kisama/72/Y%C3%B6matkat/>) laaditut tehtävät. Radio Villilä -kirjaan liittyy *Käpsäkkä huone* -tehtävä, jossa harjoitellaan paikankuvausta. Kirjan katkelma on minämuotoinen kuvaus päähenkilön huoneesta. Sanataidetehtävässä katkelma on palasteltu virke virkkeeltä kulkevaksi ohjeeksi, jota noudattamalla voi kirjoittaa kuvauksen vaikkapa omasta huoneesta.

Juuli Niemen runoon pohjautuva *Kerroin ja hän sanoi* -tehtävä ohjaa lähilukuun ja tuottamaan samanlaista muotoa. Sanataitelijan oman runon säkeistöt alkavat samoilla sanoilla kuin Niemen runo, mutta muuten rakenne on vapaa. *Jonain aivan tiettyä aikana* -tehtävä on väljempi. Kirjoittajan aloittaa ja lopettaa oma runonsa alkutekstiä seuraten. Tehtävän lopussa muistutetaan sanataidekasvatuksen perusolemuksesta: Jos teksti lähtee kirjoittaessa omille teilleen, aina voi unohtaa rakenteet ja antaa mennä. Tarkoituksena on aina inspiroida ja innostaa, ei kahlita!

Kirjan teema oman tekstin innoittajana

Luetun kirjan teema voi innoittaa omaa tekstiä. Tästä on kyse sisällöllisissä sanataidetehtävissä. Tällöin jokin kirjan kohta, teoksen teema, aihe tai yksittäiset lauseet toimivat sytykkeenä ja lähtökohtana, josta kirjoittaminen alkaa.

Esimerkiksi sisällöllisestä inspiraation lähteestä sopii Laura Ertimon ja Satu Kontisen tietokirja *Yö – kirja unesta ja pimeän salaisuuksista*. Lyyrisen tarinallinen teos kertoo valtavan määrän tietoa, joka houkuttaa paitsi lukemaan, myös kertomaan, keskustelemaan ja kirjoittamaan itse. Kirjasta löytyy *Yöllisiä muistiinpanoja* -otsikon alle koottuja aukeamia, joista eräs pohtii yön olemusta. Aukeaman kuvituskuva havainnollistaa, että eri puolilla maapalloa on samanaikaisesti meneillään niin aamu, päivä, ilta kuin yökin. Tämä yhtä aikaa absurdi ja itsestään selvä fakta toimii seuraavan sanataidetehtävän sisällöllisenä inspiraationa.

Parhaimmillaan [Hetki maapallolla](https://www.kulttuurivalve.fi/fi/lastenkulttuurikeskus/kisama/132/Y%C3%B6_%E2%80%93_kirja_unesta_ja_pime%C3%A4n_salaisuuksista/) -harjoituksessa (https://www.kulttuurivalve.fi/fi/lastenkulttuurikeskus/kisama/132/Y%C3%B6_%E2%80%93_kirja_unesta_ja_pime%C3%A4n_salaisuuksista/) näyttäytyy yhteisöllisen kirjoittamisen voima. Jos harjoitus on kirjoitettu ryhmässä, syntyneet tekstit kannattaa lopuksi jakaa: jokainen saa valita kirjoittamistaan kahden virkkeen kokonaisuudesta toisen ja lukea sen ääneen. Tekstit luetaan katkeamattomana virtana, ja lopulta on kuultu lukuisa joukko pieniä hetkiä eri puolilta maapalloa

juuri nyt. Lyhyet kahden virkkeen mittaiset katkelmat luovat yhdessä kokonaisuuden, joka on enemmän kuin osiensa summa.

Omia maailmoja ja sanataiteellista fanifiktiota

Edellä kuvatuissa rakenteellisissa ja sisällöllisissä sanataidetehtävissä lähtöteos toimii inspiraationa kirjoittamiselle, mutta kaikissa näissä tehtäväesimerkeissä syntyvä tekstin maailma on kirjoittajansa oma. Rakenteellisten ja sisällöllisten tehtävien lisäksi sanataide voidaan jakaa karkeasti kahteen: onko tekstin maailma kirjoittajan itse keksimä vai eletäänkö siinä kirjailijan luoman fiktion sisällä.

Kun kirjoitusharjoituksia luodaan kirjailijan luoman maailman sisälle, käytössä on fanifiktiomainen työtapo. Teoksen maailmaa voidaan syventää jostain uudesta näkökulmasta esimerkiksi nostamalla esille sivuhenkilö tai pohtimalla, mitä on tapahtunut ennen kertomuksen alkua tai tarinan lopetuksen jälkeen. Näin oma teksti voi lähteä liikkeelle vaivattomasti. Ei tarvitse käyttää aikaa hahmojen ja maailman luomiseen, vaan voi sukeltaa suoraan vaikkapa jonkun henkilön pään sisälle. Tarinaan on mahdollista kirjoittaa myös erilaisia tekstilajeja, kuten kirjeitä, uutisia, puhelinkeskusteluja tai sanastoja.

Lasten sanataiteen fanifiktiomaisesta lähestymistavasta esimerkeiksi sopivat seuraavat kuvakirjat: Liisa Kallion Lentävä talo -kirjan

(https://www.kulttuurivalve.fi/fi/lastenkulttuurikeskus/kisama/177/Lent%C3%A4v%C3%A4_talo/) parissa lasten kanssa keksitään päähenkilöiden kuusta lähettämä postikortti. Eppu Nuotion ja Saara Vallinevan kirjan Pirkko Punarinta ja kadonnut polkupyörä

(https://www.kulttuurivalve.fi/fi/lastenkulttuurikeskus/kisama/174/Pirkko_Punarinta_ja_kadonnut_polkipy%C3%B6r%C3%A4/) parissa kiinnitetään huomio kirjan kuvitukseen. Tehtävässä valitaan kirjan aukeamalta hahmo, joka kiinnostaa lasta eniten ja keksitään sille henkilöllisyys. Toisessa tehtävässä pohditaan, mikä asia juuri keksityltä hahmolta on mennyt hukkaan ja laaditaan hukkuneelle tavaralle etsintäkuulutus. Tarinan äärellä syntyy siis kuvituksesta napatulle henkilölle oma kertomus.

**

Parhaimmillaan kirjallisuuslähtöistä sanataidetta voi käyttää pedagogista toimintaa tukevana kehyksenä ja jatkaa työskentelyä siihen suuntaan, mikä itseä tai omaa ryhmää kiinnostaa eniten. Joskus tarinassa elämisen prosessi voi viedä mennessään koko lukukaudeksi, mutta pieniä piipahduksia voi tehdä yhdelläkin kerralla. Kun alkuperäinen kirja on yhteinen lukukokemus, myös kirjoittaminen voi olla yhteisöllistä ja ryhmäyttävää ja lapsia ja nuoria lähentävä kokemus.

Olemme tässä artikkelissa kuvanneet kirjallisuuslähtöistä sanataidetta käytännönläheisesti. Sanataiteilu on monipuolisesti kasvua ja oppimista tukevaa. Lukemisen, kirjoittamisen ja taiteen kautta syntyy tietoa, ymmärrystä, empatiaa, keskittymisen taitoa – sekä valtava määrä tarinamaailmoihin sukeltamisen iloa ja elämyksiä.

Anna Anttonen ja Kati Inkala ovat työskennelleet vuodesta 2006 alkaen Oulun lastenkulttuurikeskuksessa sanataiteen vastuupettajina sekä Lumotut sanat – lasten ja nuorten sanataideviikkojen taiteellisina johtajina. Keskus on perustettu vuosituhaten vaihteessa ja kuuluu Suomen lastenkulttuurikeskusten liittoon. Se sai liki kaksikymmentä vuotta sitten tehtäväkseen kehittää sanataidekasvatusta sekä edistää suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden asemaa. Tehtävä alkoi kuin vääjäämättä kuljettaa Anttosta ja Inkalaa kohti kirjallisuuslähtöistä sanataidetta.

Lähteet

Ekström, N., Puikkonen, E. & Suoniemi, K. (2018). *Sanataidetta on! Työtavat, tekijät ja teoria*. Kirjan talo.

Kainulainen, S. (2021). Luova lukeminen. Kirjallisuudenopetuksen mahdollisuus ja voimavara. *Kulttuurintutkimus* 38: 4, s. 36–44.

Luokomaa, S. & Mäkinen, E. (2020). Sanataidetta – miksi ja miten? (Nettiartikkeli: Lukuliike.fi. [Sanataidetta – miksi ja miten? - Lukuliike \(https://lukuliike.fi/sanataidetta-miksi-ja-miten/\)](https://lukuliike.fi/sanataidetta-miksi-ja-miten/), 21.12.2022).

Parkkola, S., Repo, N., Linna, H., Takkinen, O., Tolonen, T. & Mäkelä, M. (2004). *Timantinmetsästäjä. Luovan kirjoittamisen opas*. WSOY.

Artikkelissa mainittu kaunokirjallisuus

Ertimo, L. & Kontinen, S. (2016). *Yö – Kirja unesta ja pimeään salaisuuksista*. Myllylahti.

Kallio, L. (2003). *Lentävä talo*. Tammi.

Niemi, J. (2010). *Yömatkat*. Otava.

Nuotio, N. (2004). *Radio Villilä*. Tammi.

Nuotio, E. & Vallineva, S. (2018). *Pirkko Punarinta ja kadonnut polkupyörä*. Bazar.

Parkkola, S. & Repo, N. (2002). *Ruttolinna*. WSOY.

Rantala, H. & Lehtola, N. (2021). *Murtautuja Mauri*. WSOY.

Artikkeliin viittaaminen

Anttonen, A. & Inkala, K. (2023). Kirjallisuuslähtöinen sanataide innostaa lukemaan, keksimään ja kirjoittamaan. *Kieli, koulutus ja yhteiskunta*, 14(1). Saatavilla: <https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-helmikuu-2023/kirjallisuuslahtoinen-sanataide-innostaa-lukemaan-keksimaan-ja->

kirjoittamaan (<https://www.kieliverkosto.fi/fi/journals/kieli-koulutus-ja-yhteiskunta-helmikuu-2023/kirjallisuuslahtoinen-sanataide-innostaa-lukemaan-keksimaan-ja-kirjoittamaan>)